

УДК 33.336.1:352

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТУ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

Y. Biliak,
Ph.D, Associate Professor of Management them. Y.Zavaskoho, NUBiP

HISTORICAL ASPECTS OF CONFLICT AND EVOLUTION OF VIEWS

Будь-які невизначеності, тобто не строго контрольована діяльність, породжують ризики виникнення витрат і інших негативних наслідків, у тому числі найбільш небезпечний — конфлікт інтересів. Конфлікти інтересів постають як визначальні для інших конфліктів, вони наявні деякими своїми елементами практично в більшості соціальних конфліктів, а перебіг та розв'язання різноманітних конфліктів містять у собі економічну та фінансову складову. Проблеми конфліктів і конфліктних ситуацій завжди цікавили вчених, філософів, громадських діячів. У статті проаналізовано історичні аспекти виникнення конфлікту та відокремлено погляди вчених стосовно цього поняття.

Any uncertainty that is not strictly controlled activities generate costs and risks of other adverse effects, including the most dangerous — a conflict of interest. Conflicts of interest are seen as decisive for other conflicts, they present some of their elements practically in most social conflicts and progress and resolution of various conflicts contain an economic and financial component. Problems conflicts and conflicts always interested scientists, philosophers, public figures. The article analyzes the historical aspects of conflict and separate views of scientists on this concept.

Ключові слова: конфлікт інтересів, конфлікт, конфліктологія, історичні погляди, фінансова безпека.

Key words: conflict of interest, conflict, conflict and historical views of financial security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-які невизначеності, тобто не строго контрольована діяльність, породжують ризики виникнення витрат і інших негативних наслідків, у тому числі найбільш небезпечний — конфлікт інтересів. Це означає, що за певних умов сторона може використовувати доручені їй для управління активи для отримання особистої вигоди. Тобто відносини між суб'єктами різного рівня, з різними цілями, з різними моральними цінностями, що виникають між ними, за сприятливих умов, створюють у результаті конфлікт інтересів. Актуальність цієї

проблеми зростає через різке збільшення рейдерських захоптів бізнесу, недостатню рентабельність використання власних фінансових ресурсів, відсутність державної підтримки розвитку аграрної сфери, недостатність кредитного забезпечення за умов високої сезонності виробництва. Все це провокує як наслідок жахливу фінансову ситуацію на підприємствах аграрного виробництва та підвищення актуальності перенавантаження системи внутрішніх механізмів фінансового захисту, реалізація якого супроводжується певними фінансовими конфліктами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Що стосується аналізу, окремими напрямами досліджень у сучасній конфліктології виступають:

— аналіз етнополітичних конфліктів (І. Варзар, К. Вітман, Ю. Арутюнян, Г. Солдатова, І. Кресіна, Р. Абдулатипов, С. Чешко, В. Тишков та ін.);

— регіональні конфлікти (О. Кукарцев, М. Савва, Ю. Шадже, Т. Моренчук, А. Авксентьев, Г. Перепелиця, Г. Денисова, В. Юрченко та ін.);

— теорія переговорного процесу (М. Дойч, О. Третяк, Р. Фішер, У. Юрі, М. Цюрупа, М. Лебедева, В. Рябцев, В. Курбатов та ін.);

— дослідження інституціональних конфліктів (Ф. Шмітер, П. Веблен, У. Мітчел, Дж. Коммонс, Н. Флігетайн, І. Кравченко, А. Козирев, С. Новікова та ін.).

МЕТА СТАТТІ

Основою ефективного розвитку економіки України, підприємництва, виробничої сфери та сфери послуг є забезпечення фінансової безпеки як найважливішої складової економічної безпеки підприємства, галузі, держави. Але на шляху до ефективного розвитку найчастішою загрозою стає конфлікт інтересів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Можна виділити два взаємопов'язаних між собою рівня конфліктів інтересів:

1) усередині організації (внутрішній конфлікт інтересів);

2) між організаціями.

Внутрішній конфлікт інтересів — один з головних джерел ризику і головна загроза бізнесу, оскільки в цьому випадку персонал організації і особливо суб'єкти відповідальності і вищий менеджмент використовують в своїх інтересах активи організації (матеріальні і моральні), включаючи інформацію, а також інші всілякі ресурси. При збільшенні розмірів підприємства конфлікт інтересів теж різко посилюється просто через те, що дуже багато суб'єктів залучені в процеси як всередині так і зовні підприємства. Це не тільки об'єктивна властивість будь-якого бізнесу, а й основа механізму його самознищення. Накопичення надмірного ресурсу в підрозділах великих організацій призводить до різкого зниження ефективності бізнесу. Використання цих надлишкових активів для своїх цілей, не збігаються з цілями підприємства, і створення за допомогою інформаційних впливів таких, як спотворення звітності, ослаблення контролю, маскуванню причин невдач під природну випадковість і

інших, ілюзії, що бізнес реалізується максимально ефективно, призводить до втрати управління, великим невдач, і як наслідок, втрати бізнесу (поглинання, ліквідування).

Конфлікт інтересів між організаціями — це, як правило, конкуренція і боротьба за загальний ресурс, наприклад, клієнтів. Гострота проблеми конфлікту інтересів між підприємствами посилюється при збільшенні взаємодії. Реалізуючи свій бізнес, доводиться враховувати велику кількість факторів. І тут неминуче виникає конфлікт інтересів.

Отже, надалі необхідним стає розгляд такого поняття як конфлікт: його тлумачення та історичні аспекти.

Конфліктологія є однією з наймолодших галузей наукового знання. Вона виділилась як самостійна наука в кінці 50-х років ХХ ст. і спочатку мала назву "Соціологія конфлікту". Ця подія пов'язана з працями Р. Дарендорфа (Німеччина) — "Соціальні класові конфлікти в індустріальному суспільстві" (1957) та Л. Козера (США) — "Функції соціальних конфліктів" (1956) [9; 15].

Проблеми конфліктів і конфліктних ситуацій завжди цікавили вчених, філософів, громадських діячів. У зв'язку з цим важливо проаналізувати еволюцію наукових поглядів на конфлікт і виділити періоди. Розглянемо їх.

Стародавні часи. У цей період заслуговують на увагу ідеї китайських мислителів. Особливе місце серед них належить Конфуцію (551—479 рр. до н. е.). Він розвиває різноманітні погляди на проблему конфлікту в багатьох моральних заповідях. Ось одна з них: "Нероби іншим того, чого не бажаєш собі, і тоді в державі і в сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожості". Конфуцій вважав джерелом конфліктів поділ людей на "благородних людей" (освічених, грамотних, вихованих) та "малих людей" (простолюдинів). Відсутність вихованості та освіти веде у простолюдинів до порушення норм людських стосунків. Для благородних людей підґрунтя стосунків складає порядок, а для малих людей — вигода. Джерело конфлікту філософ розглядав у неосвіченості і невихованості, що призводить до порушення норм людських відносин і справедливості [6].

Античні погляди на конфлікт будувалися на основі філософського вчення про протилежності. Античні філософи розглядали конфлікт як найважливіший та необхідний атрибут суспільного життя та розвитку. Серед них, стародавньогрецький філософ Геракліт (520—460 рр. до н. е.) намагався пов'язати свої міркування про війни і соціальні конфлікти з загаль-

ною системою поглядів на природу Всесвіту [21]. Він вважав, що у світі все породжується через ворожнечу і розбрат, що єдиний закон космосу — це війна: "Війна — батько всього і цар усього". "Одним вона визначила бути богами, а іншим — людьми, одних вона зробила рабами, а інших — вільними".

На відміну від Геракліта, який по суті виправдовував війну, Платон (427—347 рр. до н. е.) засуджував її і вважав за найбільше зло [21]. Але не тільки війна як соціальний конфлікт потрапляє в поле зору античних мислителів. Цікаві конфліктологічні ідеї, пов'язані з державним устроєм, можна знайти у Арістотеля (384—322 рр. до н. е.), який стверджував: "Держава є інструментом примирення людей". "Людина поза державою агресивна і небезпечна" [21]. Не менш цікавими є соціально-етичні і правові ідеї великого мислителя Давньої Греції Демокріта (біля 460—370 рр. до н. е.), який, як і Платон, ототожнював війну з найгострішим соціальним конфліктом. Він говорить: "Громадянська війна є нещастям для однієї й іншої ворогуючих сторін..." Демокрит зазначав, що "...закони не забороняли б кожному жити за своїм смаком, якщо б кожний не шкодив іншому, адже заздрість сприяє початку ворожнечі". Особливого інтересу набув у міркуваннях Геракліта, Платона, Демокріта такий соціальний конфлікт, як війна.

Найважливішою особливістю конфліктологічних ідей, які набули розвитку у поглядах середньовічних мислителів, була їх релігійна спрямованість. Для підтвердження даної тези можна звернутися до слів Аврелія Августина (354—430 рр. н. е.) про єдність людської та божественної історії, що протікає одночасно в протилежних і нероздільних сферах [16]. Ця протилежна і нерозділена історія є вічною битвою двох царств (градів) — Божого та земного. За Августином, війна по-справжньому справедлива, якщо вона чи заповідана Богом, чи, хоча б, законною владою, за справедливої причини та правильних намірів та з правильною любов'ю. "Справжні демони війни, — він пише, — це любов до насильства, повна помсти жорстокість, непростима та непримирима ворожнеча, дикий опір та жага до влади" Багато в чому схожі з поглядами Августина конфліктологічні ідеї іншого відомого мислителя Середньовіччя — Фоми Аквінського (1225—1274 рр.): "Єдиною, що відповідає заповідям Бога, є церковна влада. Тільки завдяки її намаганням у суспільстві може бути встановлена справедливість". Свою правову концепцію Фома Аквінський будував з опертям на моральну катего-

рію справедливості. Право, за його вченням, — це дія справедливості у божественному порядку людського спілкування. Справедливість полягає в наданні кожному свого, того, що йому належить. Як і Аристотель, Фома Аквінський розрізняв два види справедливості: розподільну і вирівняльну. Розподільна справедливість — це надання благ згідно з заслугами, а порівняльна — це дії на вирівнювання чого-небудь. Відповідно до цього існують і види права [1].

Суттєвою особливістю поглядів мислителів епохи Відродження на проблему конфлікту є те, що вони сформувавши філософію величчя людського розуму і його ролі у пізнанні навколишнього світу. Звільняючи сприйняття людських проблем від влади релігійної свідомості, філософи цієї епохи надавали цим проблемам земний зміст. Аналізуючи погляди видатних мислителів цього періоду — Миколи Кузанського (1401—1464 рр.), Миколи Коперніка (1473—1543 рр.), який свою найголовнішу працю, базовану на узагальненні власних тривалих спостережень і підрахунків, "Про обертання небесних сфер" опублікував після довгих сумнівів у рік своєї смерті. У цій роботі вчений постулював зовсім нове розуміння місця Землі і, разом з тим, людини у Всесвіті, виступивши творцем геліоцентричної теорії світу [7].

Джордано Бруно (1548—1600 рр.), будучи католицьким священиком, розвивав неоплатонізм у вигляді ренесансного натуралізму. У астрономії підтримував погляди Коперніка, став пропагувати ідею про нескінченність Всесвіту і про безліч заселених світів та метемпсихоз (переселення душ). У своїх поглядах поєднував різні філософські доктрини, астрономію, магію та герметизм. Релігію вважав за спрощену на потреби людей версію філософії, а релігійні практики — забобоном, породженим з неучтва [6]. Таким чином, Микола Кузанський, визначаючи предмет пізнання, розвиває пантеїстичну традицію у філософії, згідно з якою Бог існує невідривно від чуттєво даного світу. Питання цього світу, тобто Бога, є справою розуму, а не вірування, яке бажає охопити Бога лише в уявній формі. Хоча розум сам часто діє за допомогою уяви, але мисляча людина завдяки філософії спроможна знайти свої помилки, відокремити уявне від істинного [6].

У свою чергу, Ніколо Макіавеллі (1469—1527 рр.), хоча й був обмежений гуманістичною вірою в циклічність історії, розгорнув складніший економічний та соціальний аналіз проблеми конфлікту в своїй праці пізнього періоду "Istorie Fiorentine". Поряд із цим аналізом і природним детермінізмом Макіавеллі стоїть його

теорія держави як органічної системи, що керується власними законами розвитку і задовольняється самовиправданням з огляду на свій розквіт [2].

Під час аналізу конфлікто-логічних поглядів мислителів Нового часу й епохи Просвіти важливо усвідомити соціально-культурні умови і суспільний уклад того періоду. Насамперед, це була епоха не тільки могутнього економічного, але і виняткового культурного підйому європейських країн. Усе це створювало передумови до системного підходу в пізнанні явищ навколишнього світу, в тому числі й до вивчення конфліктів. Найбільш характерні для розглянутого періоду погляди на конфлікт містилися в роботах Френсіса Бекона (1561—1626 рр.), Томаса Гоббса (1588—1679 рр.), Жан-Жака Руссо (1712—1778 рр.), Адама Сміта (1723—1790 рр.) та ін. Зокрема Ф. Бекон одним з перших застосував системний підхід до аналізу причин соціальних конфліктів усередині країни. Він детально розглянув матеріальні, політичні і психологічні умови соціальних безладів, а також можливі способи їх подолання [27].

Цікава в цьому сенсі концепція Т. Гоббса про природний стан суспільства. В книзі "Левіафан" (1651) він негативно оцінював людську природу. Людина, вважав він, за своєю природою є істотою егоїстичною і ледачою. Тому первинний стан людського суспільства він оцінював як "війну всіх проти всіх". Коли цей стан став для людей нестерпним, вони уклали між собою договір про утворення держави, яка, спираючись на свою величезну силу, подібну до сили біблійного чудовиська Левіафана, здатна позбавити людей від конфліктів і ворожнечі. Таким чином, негативно оцінюючи людську природу, Т. Гоббс не бачив іншого способу подолання конфліктів між людьми, окрім застосування насильства з боку держави [5].

Оптимістичний підхід представляють ідеї французького філософа Жан-Жака Руссо (1712—1778), який, на відміну від Т. Гоббса, вважав, що людина за своєю природою добра, миролюбна й створена для щастя. Джерелом конфліктів, на його думку, були недоліки в організації суспільства, помилки і забобони людей. Важливішим інструментом відновлення властивих людям відносин миру і згоди може стати демократична держава, що не спирається на насильницькі засоби впливу [23].

Перша половина XIX ст. На цьому етапі розвитку конфліктології особливо цінними є погляди представників класичної німецької філософії: Канта (1724—1804), Г. Гегеля (1770—

1831), Л. Фейєрбаха (1804—1872) та ін. Вони акцентували увагу на найбільш гострій проблемі того часу — війни і миру. Іммануїл Кант ("О вечном мире") вважав, що "... стан миру між людьми, які живуть по-сусідськи, не є природним станом. Останній, навпаки, є станом війни" [13].

На думку Г. Гегеля, "... головна причина конфліктів криється у соціальній поляризації суспільства" ("О войне как средстве нравственного очищения народов"). Він вважав, що держава повинна представляти інтереси всього суспільства і регулювати конфлікти [14].

Фейєрбах визнає існування як індивідуального, так і групового егоїзму. Зіткнення різного роду групових егоїзмів створює напруженість, породжує соціальні конфлікти. Фейєрбах говорить про "цілком законний егоїзм" пригнобленої маси, про те, що "егоїзм нині пригнобленої більшості повинен здійснити і здійснює своє право і почне нову епоху історії". Ці міркування можна розглядати як зародок історичного матеріалізму, але лише як зародок. У кінцевому рахунку соціальні протилежності філософ намагається пояснювати антропологічними особливостями людей. Матеріалізм Фейєрбаха уплинув на формування світогляду Маркса і Енгельса [17].

Друга половина XIX — початок XX ст. Цей період займає виключне місце у становленні конфліктології як відносно самостійної теорії, що було зумовлено такими факторами: накопиченням достатнього обсягу інформації про проблеми конфлікту; насиченістю найсильнішими соціальними потрясіннями — війнами, економічними кризами, соціальними революціями. У цей період виникає ряд нових наук і концепцій — марксистська філософія, основи якої закладені К. Марксом (1818—1883) і Ф. Енгельсом (1820—1895); соціологія, яка бере свій початок з праць Огюста Конта (1798—1857); психологія, біля витоків якої стояв Вільгельм Вундт (1832—1920).

Істотний внесок у загальну теорію конфлікту вніс Карл Маркс розробивши вчення про суперечності і розвинувши модель конфлікту революційного класу і соціальної зміни.

Американський соціолог ДЖ. Тернер який вважав Маркса одним з творців теорії конфліктів на основі вивчення робіт Маркса сформулював основні положення Марксового вчення про конфлікт [25].

Далі в цілях систематизації і наочності Тернер звів основні положення вчення про суперечності і конфлікті Маркса в такі тези. Ключові тези Маркса:

— Чим більш нерівномірно розподілені в системі дефіцитні ресурси, тим глибше конфлікт інтересів між пануючими і підлеглими сегментами (соціальними групами) системи.

— Чим глибше підлеглі групи починають усвідомлювати свої інтереси, тим більш імовірно, що вони будуть сумніватися в законності і справедливості існуючої на цей час форми розподілу дефіцитних ресурсів.

— Чим більше підлеглі групи системи усвідомлюють свої інтереси, ніж вони сумніваються в законності розподілу дефіцитних ресурсів, тим більш імовірно, що вони повинні будуть спільно вступити у відкритий конфлікт з домінуючими групами системи.

— Чим сильніше поляризація пануючих і підлеглих, тим більше насильницьким буде конфлікт.

— Чим більш насильницьким є конфлікт, тим більше структурні зміни системи на перерозподіл яких бракує ресурсів.

Ці ключові тези Маркса в інтерпретації Тернера пояснюють причини і фактори конфлікту та їх вплив на особливості розвитку конфлікту [28].

Маркс розвивав теорію соціального конфлікту суспільства. Але викладені тези застосовні і для теорії конфлікту соціальної групи меншого рівня — організації трудової групи. Так згідно з названим положенням конфлікт — неминуча і поширена властивість розвитку організації.

Однією з основних причин організаційного конфлікту є дефіцит ресурсів і зокрема влади, а також нерівномірний і несправедливий розподіл цих ресурсів.

Одна із значних теорій конфлікту була розроблена К. Марксом та Ф. Енгельсом [19]. У їхньому вченні суспільні протиріччя виступають головною рушійною силою соціальних змін. У соціально-антагоністичних формаціях вони реалізуються у формі класової боротьби. Її джерелом є експлуатація, тобто присвоєння класом, що володіє власністю на засоби виробництва, результатів праці класу, який позбавлений власності. Розглядаючи головний конфлікт європейської історії XIX ст. — конфлікт між підприємцями і робітниками — К. Маркс та Ф. Енгельс вважали, що в міру того, як перші будуть ставати багатшими, а другі біднішими, конфлікт буде посилюватися, що невідворотно призведе до соціалістичної революції. Марксизм вивів зв'язок між економічною боротьбою трудящих за кращі умови продажу своєї робочої сили і боротьбою політичною, яка дозволяє змінити критерії розподілу су-

спільних цінностей. Маркс описав цю тенденцію розвитку конфлікту як процес перетворення пролетаріату з "класу в себе" на "клас для себе". Останнє проявляється у формуванні власної партії, яка бере на себе керівництво боротьбою робітників проти існуючого політичного режиму.

Вклад марксизму в розробку питання класового конфлікту є загально визнаним. Він узагальнив реалії європейської історії XIX ст., яка пройшла під прапором гострої боротьби між робітниками і підприємцями. Але конфліктологія не обмежується дослідженням тільки класових конфліктів, а виходить з того, що суспільство включає у себе можливість найрізноманітніших конфліктів.

На початок XX в. інтерес вчених, насамперед соціологів і психологів, до дослідження конфліктів визначився з усією виразністю. Конфлікт зізнавався нормальним соціальним явищем. Вказувалося на ряд біологічних, психологічних, соціальних та інших факторів, які з неминучістю породжують конфлікти.

Толкотт Парсонс розглядав суспільство як систему відносин між людьми, сполучною ланкою якої є норми і цінності. Він слідував наступним положенням [29]: а) будь-яка соціальна система є відносно стійкою і добре інтегрованою структурою; б) кожен елемент цієї системи має певну функцію, вносячи тим самим внесок у підтримання її стійкості; в) функціонування соціальної структури базується на ціннісній згоді членів суспільства, яке забезпечує необхідну стабільність та інтеграцію.

За Парсонсом, можливість конфлікту закладена в самому процесі соціалізації, в ході якого людина опиняється залученою не тільки до способів функціонування соціальної системи, але і до норм і цінностей відповідної культури. У конфлікт може перерости невідповідність, певна напруженість, що складається при соціалізації між внутрішніми фізіологічними потребами організму і потребами людини в соціальних відношеннях.

У соціології загальна концепція соціального конфлікту стала складатися наприкінці XIX — початку XX в. у роботах німецьких учених Макса Вебера (1864—1920) і Георга Зіммеля (1858—1918). Вони довели, що конфлікти є обов'язковою частиною соціального життя. Для соціологічного підходу характерним стало дослідження конфлікту на основі таких специфічних методів, як анкетування, статистичний аналіз масових даних, інтерв'ювання тощо. На думку М. Вебера, суспільство є сукупністю різностатусних груп, що і породжує соціальні

конфлікти [8]. Всякі надії на можливість їх усунення з життя суспільства ілюзорні.

Проте інтереси людей не тільки розходяться, а й якоюсь мірою і співпадають, що створює основу для балансу сил, досягнення соціального консенсусу. І хоча конфлікти не можуть бути зовсім усунені з соціального життя, це не означає, що воно характеризується постійною нестабільністю.

Німецький соціолог Георг Зіммель (1858—1918) вважається першим, хто ввів науковий термін "соціологія конфлікту" і описав закономірності соціальних конфліктів. У своїй книзі "Конфлікт сучасної культури" (1918) й інших роботах виходив з того, що безліч егоїстичних груп, існуючих у суспільстві, не ізольовані одна від одної, а навпаки, тісно пов'язані між собою. Саме ці зв'язки пом'якшують конфлікти і слугують підґрунтям для стійкості демократичних суспільств. Конфліктний функціоналізм Георга Зіммеля більшість учених відносить до засновників теоретичної конфліктології. Він вважав, що конфлікт у суспільстві неминучий і невідворотний. Але якщо Маркс соціальну структуру суспільства представив у вигляді пануючих і підлеглих страт, конфлікт, на його думку, виростає в системі "влада-підпорядкування" і завжди веде до руйнування або соціальним змінами, то Зіммель соціальну структуру суспільства представив у вигляді нерозривно взаємопов'язаних процесів асоціації дисоціації її елементів; конфлікт є природною складовою цих процесів, тому що конфлікт властивий і дисоціації і асоціації, то він не обов'язково призводить до руйнування системи або соціальним змінам. Як джерела конфлікту Зіммель називає не тільки зіткнення інтересів, але й прояв людьми так званих їм "інстинктів ворожості". Інстинкт ворожості може посилити гостроту конфлікту [12].

Положення, запропоновані Г. Зіммелем є досить стрункою теорією, яка пояснила явища соціального життя, показала те позитивне, що може дати конфлікт у соціальній сфері. Ці положення послужили основою для створення в середині ХХ ст. теорії конфлікту як самостійної сфери соціології. Це завдання було вирішено головним чином зусиллями двох видатних учених — німецького соціолога Ральфа Дарендорфа (1929—2009) і американського соціолога Льюїса Козера (1913—2003).

Р. Дарендорф у своїх відомих роботах "Класи і класові конфлікти в індустріальному суспільстві" (1957), "Сучасний соціальний конфлікт" (1988) тощо розглядає конфлікт як головну категорію соціології, називає її тео-

рією конфлікту [24]. Для нього наявність конфліктів — природний стан суспільства, а відсутність конфліктів є чимось дивовижним і ненормальним. Конфлікти не обов'язково є загрозою для цієї суспільної системи, а навпаки, можуть служити одним із джерел її зміни і збереження на основі породжених конфліктами позитивних змін.

Основні положення розробленої Р. Дарендорфом теорії соціального конфлікту можна звести до такого: а) основою конфліктів у будь-якому суспільстві є владні відносини; б) конфлікти (внутрішньоособові та внутрішньогрупові, міжособові та міжгрупові, внутрішньо-державні та міждержавні тощо неминучі, універсальні. Тому слід говорити не про вирішення конфліктів, а про їх урегулювання, оскільки конфлікти повністю ніколи не зникають; в) створення різних організаційних структур (профспілок, партій, лобістських об'єднань) сприяє загостренню конфліктів, особливо в умовах надмірної концентрації влади та неможливості певних груп її отримати.

Основою сучасної конфліктології стала робота Л. Козера "Функції соціального конфлікту" (1956) [15]. Розвиваючи ідеї М. Вебера і Г. Зіммеля про загальність і універсальність конфлікту, американський соціолог у своїй роботі дав глибоке обґрунтування позитивної ролі конфліктів у житті суспільства. Л. Козер одним з перших спробував поєднати конфліктний та функціональний підходи і показати функціональність соціального конфлікту.

Австрійський психолог Зігмунд Фрейд (1856—1939) створив одну з перших концепцій людської конфліктності — "теорію психоаналізу", стосовно якої поява і розвиток внутрішньоособистісних конфліктів визначається зіткненням усередині особистості несвідомих психічних сил, головними з яких є лібідо (сексуальний потяг) і бажання бути великим. Зігмунд Фрейд вказував на необхідність пошуку причин міжособистісних конфліктів у сфері несвідомого [27].

Наслідувач Фрейда швейцарський психолог Карл-Густав Юнг (1875—1961) заснував школу аналітичної психології, висунув положення про існування колективного несвідомого і запропонував типологію характерів особистостей щодо їх поведінки в конфлікті [22].

У цей же період аналогічна ситуація спостерігається й у психології. Завдяки дослідженням М. Шерифа, який вважав, що міжгрупове суперництво призводить до конфліктної взаємодії, агресивної поведінки та формування негативних стереотипів (образи, прізвиська

тощо), незважаючи на попередній досвід дружнього спілкування, а потреби спільної діяльності розвивають кооперативні стосунки та підтримують дружнє спілкування.

Також, завдяки працям Д. Раппопорта, Р. До-за, А. Томпсона, К. Томаса, М. Дойча, Д. Скотта та ін. психологія конфлікту виділяється як відносно самостійний напрям. Завданням К. Боулдинга, одного з творців загальної теорії, була розробка моделі, придатної для кожного окремого випадку [11].

Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс розглянув питання про зв'язок протиріч і конфліктів [4]. Згідно з Гідденсом, протиріччя — це об'єктивно існуючі відмінності в системі відносин. Але суперечності не завжди тягнуть за собою конфлікти. Для перетворення протиріч у конфлікт необхідне усвідомлення цих протиріч, відповідна мотивація поведінки. Боулдінг розумів співвідношення суперечності і конфлікту так само, як і А. Гідденс. За Боулдингом, конфлікт — це усвідомлене і дозріле протиріччя і зіткнення інтересів. У відповідності з рівнем організації сторін, конфлікти розглядалися на рівні індивідуума, групи та організації.

Типологія конфліктів, запропонована загальною теорією (конфлікти між індивідуумами, між ізольованими в просторі групами, між пересіченими групами, між гомогенними організаціями, між гетерогенними організаціями та ін.) Була формальна і не багатьом допомагала змістовному дослідженню. Цим же якістю відрізнялася теорія конфліктів Раппопорта, що отримала назву "соціальної фізики".

Проте теорія Раппопорта дозволила систематизувати різноманітні конфлікти і звести їх до трьох типів: "війна", "гра" і "суперечка". Ці типи конфліктів відрізняються різним ступенем напруженості, різними засобами і можливостями в плані регулювання. Д. Ептер додав до цієї класифікації ще й "привід" конфлікту. Згідно з додаванням Ептера, конфлікти типу "війна" виникають з приводу цінностей, типу "гра" — з приводу інтересів, типу "суперечка" — з приводу переваг.

Ептер вважав, що головне питання теорії конфліктів полягає в тому, як трансформувати ціннісний конфлікт у конфлікт інтересів, тобто в конкуренцію або навіть у кооперацію. Вирішення цього теоретичного питання дуже важливо для практики.

Ептер розвивав солідаристська, інтегративну теорію конфліктів, вважав, що в американській політичній системі з її двома великими політичними партіями, які декларують одні й ті ж цінності, немає ґрунту для кон-

фліктів типу "війна", в самому гіршому випадку можливі конфлікти другого типу — "гра", які передбачають конкуренцію, а в деяких питаннях і кооперацію. Він протиставляв американські функціоналістские і інтегративні теорії урегулювання конфліктів-європейським теоріям поляризації конфліктів.

У 20 ст. проблема конфлікту набуває особливого значення для дослідників різних галузей. Перша і Друга світові війни, революції у низці країн, тероризм, страйки та ін. Як писав Н. Грант, автор книги "Конфлікти 20 століття. Ілюстрована історія", "майбутні покоління будуть розглядати 20 ст. як найбільш войовниче і жорстоке. Хвиля насилля зростає". Виявилось, що за сорок років після Другої світової війни (1986 р.) кількість людей, які загинули від куль та бомб, перебільшує кількість солдатів, вбитих на Другій світовій війні.

Вітчизняні мислителі, відчуваючи вплив зарубіжних течій, разом з тим відбили своєрідність українського суспільства в другій половині ХІХ і на початку ХХ ст.

Петро Лавров і Микола Михайловський — представники так званого суб'єктивного ідеалізму [10]. У центрі їхньої уваги перебував суспільний прогрес, але головним рушієм і, отже, мірилом прогресу визнавалася особистість, її всебічний розвиток в кооперації з рівними собі. Звідси виводилася необхідність запобігати виникненню антагоністичного конфлікту між особистістю та суспільством.

Стверджувалося, що прогресу служить не боротьба за існування, а більше взаємодопомога і солідарність людей, пристосування соціального середовища до потреб особистості.

Подібні положення лежали в основі соціологічних концепцій ідеологів народництва — Михайла Бакуніна, Петра Кропоткіна, Петра Ткачова.

Максим Ковалевський, спираючись на те, що став популярним у Росії порівняно-історичний метод, також вбачав сутність соціального прогресу у зміцненні солідарності між людьми. При цьому він орієнтувався більше не на особистість, а на соціальні групи і класи, прагнув виявити загальне і особливе в суспільних явищах, бачив критерій прогресу у все більш повному втіленні в людському гуртожитку ідеї рівності і справедливості.

Своє бачення проблеми соціального конфлікту висловлювали і російські прихильники марксизму. Представники ортодоксального напрямку — Г.В. Плеханов, В.І. Ленін; Представники "легального" напрямку — П.Б. Струве, М.І. Туган-Барановський.

Як вже вказувалося, дослідження конфліктів у вітчизняній науці велися і ведуться поки в рамках окремих дисциплін, що є самостійними науками. Якщо на початковому етапі мова йшла про накопичення матеріалу, то сьогодні ведеться глибокий якісний аналіз проблем. Безумовно, правильно і те, що глибина дослідження наукою проблеми конфлікту впливає на якість і кількість отриманих знань. Накопичений обсяг знань про таке явище, як конфлікт, породжує нові тенденції. Крім того, у 50-ті роки за рік у середньому велося 9 війн, а вже у 70-х роках кожний рік приносив 14 війн.

За період до 1992 р. кількість війн, де брали участь регулярні війська, досягла 200. Більше половини з них були пов'язані з конфліктами всередині країн. Але цей аналіз відбувся вже у 2-й половині 20 ст., на початку століття праць на конфліктологічну тематику було дуже мало, хоча самих конфліктів достатньо. Наприклад, за період 1940—1950 рр. вийшла лише одна наукова робота, яка присвячувалася соціальному конфлікту. Це була книга Курта Левіна, психолога, "Вирішення соціальних конфліктів" (1948) [18].

Дослідження в галузі соціології конфлікту, й особливо в галузі психології конфлікту, сприяли розвитку конфліктологічної практики.

Становлення конфліктологічної практики відбувається в 70-і роки ХХ ст. У цей період Горовіц і Бордман створюють програму психологічного тренінгу, направленою на навчання конструктивній поведінці в конфліктній взаємодії.

Ч. Освуд розробив методика ПОІР (Поступової та обопільної ініціативи з розрядження напруженості), призначену для вирішення міжнародних конфліктів. Ця методика (або стратегія) призначена для зняття напруги і деескалації конфлікту. Суть цієї стратегії полягає в тому, що одна зі сторін спочатку заявляє про своє прагнення до миру, а потім робить кілька невеликих примирливих акцій і запрошує супротивника перейняти її приклад.

У становленні конфліктологічної практики особливе місце зайняли переговорні методики вирішення конфлікту (Дженні Грехем Скотт; Ш. і Г. Боуер; Г. Келман та ін.). На думку Дженні Грехем Скотта, конфлікти виникають найчастіше в колективі, не розвиненому або у такому, що відстає по виробничих показниках. Внаслідок поганої організації праці в такому колективі не можуть бути в достатній мірі задоволені ані матеріальні, ані моральні потреби його

членів. Звідси незадоволення співробітників, що є прелюдією конфлікту. Як правило, керівники таких колективів не володіють потрібними якостями і не можуть забезпечити формування позитивного морально-психологічного клімату. Звідси поряд з конфліктами по "горизонталі" виникають конфлікти по "вертикалі". Встановлено також, що конфлікти частіше виникають на перших стадіях формування і розвитку колективу. Це пояснюється тим, що люди, що складають колектив ще погано знають один одного, не можуть зрозуміти істинних мотивів поведінки як керівника, так і співробітників.

Дж. Скотт у книзі "Конфликты. Пути их преодоления" наводить основні моменти схеми, що являють собою питання та відповідну стратегію, які можна застосувати для вирішення конфліктної ситуації, а також численні приклади вирішення конфліктних ситуацій, конкретні пропозиції щодо вдосконалення контролю за емоційною сферою та вибору оптимальної поведінки у конфліктній ситуації [20].

Розробка технологій переговорів за участю посередника-медіатора (В. Лінкольн, А. Томпсон, Р. Рубін і ін.) привела до створення в США в 70—80-х роках ХХ ст. навчальних закладів з підготовки фахівців-медіаторів. У цей період часу всесвітню популярність набув Гарвардський метод "принципових переговорів" Р. Фішера й В. Юрі.

У 80-і роки ХХ ст. виникають конфліктологічні центри у США й інших країнах світу. А в 1986 році в Австралії з ініціативи ООН створюється Міжнародний центр вирішення конфліктів. У Росії перший центр із вирішення конфліктів був створений у Санкт-Петербурзі на початку 90-х років ХХ ст. У цей же період формується українське конфліктознавство, центром якого став Інститут соціології НАН України. Серед українських вчених, які одними із перших зробили особливий внесок у розвиток конфліктології, є Пірен Марія Іванівна (р.н. 1937) — доктор соціологічних наук, професор Української академії державного управління. Під її керівництвом відбувся ряд Міжнародних наукових конференцій з конфліктології (м. Чернівці — 1992, 1993, 1994 роки; Чернівці — Київ — 1996 р.), видано 14 томів матеріалів конференцій, Словник-довідник термінів з конфліктології (1995).

Однак, не дивлячись на це, в Україні все ще відчувається, що ця галузь розвинена не в повній мірі.

ВИСНОВОК

Якщо виходити із загального визначення конфлікту як прояву об'єктивних і суб'єктивних суперечностей, що відбиваються у протиборстві сторін, то фінансовий конфлікт є протиборство суб'єктів соціально-економічних відносин з приводу дефіциту економічних та фінансових ресурсів, для подолання якого необхідно використовувати економічні, фінансові, соціальні та політичні засоби. При цьому слід підкреслити, що будь-які конфлікти в суспільстві, від особистісних до конфліктів духовної сфери, часто можуть бути пов'язані з фінансовою стороною суспільного життя. Як правило, цей зв'язок може проявлятися у матеріальних інтересах, вигодах, а також втратах у вигляді як безпосередніх руйнувань, так і опосередкованих фінансових збитків. Отже, фінансові конфлікти постають як визначальні для інших конфліктів, вони присутні деякими своїми елементами практично в більшості соціальних конфліктів, а перебіг та розв'язання різноманітних конфліктів містять у собі економічну та фінансову складову.

Література:

1. Аквинский Ф. Онтология и теория познания. — М., 2001.
2. Андреев М.Л. Никколо Макьявелли в культуре Возрождения: Препринт WP6/2008/03. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. Дынный М. А. Диалектика Гераклита Эфесского. — М., 1929.
3. Аристотель. Нікомахова етика / **Нюіка Нікомахеіа**. Пер. В. Ставнюка. — К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
4. Гидденс Э. Социология. — М.: Эдиториал УРСС, 1999 — 704 С.
5. Гоббс Т. Левіафан. — К.: Дух і літера. 2000.
6. Головне про філософів: Джордано Бруно на сайті Культурного центру "Новий Акрополь".
7. Гребеников Е. Коперник Н. М.: "Наука", 1982
8. Давыдов Ю.Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология. — 1998.
9. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта (PDF) // Социс (Социологические исследования). — 1994. — № 5. — С. 142—147.
10. Дмитрієв А.В. Етнічний конфлікт: теорія і практика. — М., 1998, 198 с.
11. Запрудский Ю.Г. Социальный конфликт (политологический анализ). — С. 87
12. Зіммель Г. Теорія конфліктного функціоналізму. — М. 1993.

13. Кант І. Критика практичного розуму // Пер. на укр. Ігоря Бурковського. — К.: Юніверс, 2004. — 240 с.
14. Кірюхін Д.І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. — К.: ПАРАПАН, 2009. — 204 с.
15. Козер Л. Функции социального конфликта // Американская социологическая мысль. — М., 1996. — С. 542—556.
16. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. — С. 13—36 с.
17. Кушаков Ю.В. Историко-философская концепция Л.Фейербаха: Теория, методология, конкретные результаты. — К.: Вища школа, 1981. — 166 с.
18. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / [Пер. с англ. И. Ю. Авидон]. — СПб.: Речь, 2000.
19. Маркс К. і Енгельс Ф. Про релігію / Пер. з рос. — К.: Видавництво політичної літератури України, 1965.
20. Орлянський В.С. Конфліктологія: навч. посібник для вузів / В.С. Орлянський; Мін-во освіти і науки України, Запорізький нац. техн. ун-т. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 159 с.
21. Платон. Діалоги. — Харків: Фоліо. 2008. — 349 с.
22. Процюк С. Про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну / С. Процюк. — К.: Грані-Т, 2008. — 96 с.
23. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. — К.: Port-Royal, 2001. — 349 с.
24. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. — М., 2002.
25. Стеклов Ю. Карл Маркс, його життя й діяльність. — Харків — Берлін — Нью-Йорк: Українсько-американське видавництво "Космос", 1922. — 111 с.
26. Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну / С. Процюк. — Київ: Грані-Т, 2008. — 96 с.
27. Українська радянська енциклопедія: у 12 томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974—1985.
28. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. П. Таращука. — К.: Основи, 1998. — 709 с.
29. Юрій М.Ф. Політологія: підручник. — К.: Дакор, КНТ, 2006. — 416.
30. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In:

T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p. 529.

References:

1. Akvynskyj, F. (2001), Ontolohyia y teoryia poznanyia [Ontology and theory of knowledge], Moscow, Russia.

2. Andreev, M.L. (2008), Nykkolo Mak'iavelly v kul'ture Vozrozhdenyia [Niccolo Machiavelli in the Renaissance Culture], Yzd. dom HU VShE, Moscow, Russia.

3. Aristotel', (2002), Nikomakhova etyka [Nicomach ethics], Akvilon-Plius, Kyiv, Ukraine.

4. Hyddens, E. (1999), Sotsyolohyia [Sociology], Edytoryal URSS, Moscow, Russia.

5. Hobbs, T. (2000), Levafan [Leviathan], Dukh i litera. Kyiv, Ukraine.

6. Novyj Akropol' (2017), "The main thing about the philosophers is: Giordano Bruno", available at: <http://www.newacropolis.org.ua/> (Accessed 20 June 2017).

7. Hrebenykov, E. (1982), Kopernyk N. [Copernicus N.], Nauka, Moscow, Russia.

8. Davydov, Yu. N. (1998), Maks Veber y sovremennaia teoretycheskaia sotsyolohyia [Max Weber and modern theoretical sociology], Martis, Moscow, Russia.

9. Darendorf, R. (1994), "Elements of the theory of social conflict", Sotsys (Sotsyolohycheskye yssledovanyia), vol. 5, pp. 142—147.

10. Dmytriiev, A.V. (1998), Etnichnyj konflikt: teoriia i praktyka [Ethnic Conflict: Theory and Practice], Moscow, Russia.

11. Zaprudskyj, Yu. H. (1992), Sotsyal'nyj konflikt (polytolohycheskyj analiz) [Social conflict (political analysis)], Rostov n Don, Russia.

12. Zimmel', H. (1993), Teoriia konfliktnoho funktsionalizmu [Theory of conflict functionalism], Moscow, Russia.

13. Kant, I. (2004), Krytyka praktychnoho rozumu [Critique of practical reason], Yunivers, Kyiv, Ukraine.

14. Kiriukhin, D. I. (2009), Vstup do filosofii religii Hegelia. Filosofiiia iak spekuliatyvna teolohiia [Introduction to the Philosophy of Religion Hegel. Philosophy as speculative theology], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

15. Kozher, L. (1996), Funktsyy sotsyal'noho konfliktu. Amerykanskaia sotsyolohycheskaia mysl' [Functions of social conflict. American sociological thought], Moscow, Russia.

16. Kremen', V. H. (2005), Filosofiiia: myslyteli, idei, kontseptsii [Philosophy: thinkers, ideas, concepts], Knyha, Kyiv, Ukraine.

17. Kushakov, Yu. V. (1981), Ystoryko-fylosofskaia kontseptsyia L.Fejerbakha: Teoryia, metodolohyia, konkretne rezul'taty [The historical and philosophical concept of L. Feuerbach: Theory, methodology, concrete results], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

18. Levyn, K. (2000), Razreshenye sotsyal'nykh konfliktov [Resolving social conflicts], Rech', St.Petersburg, Russia.

19. Marks, K. and Enhel's, F. (1965), Pro relihiu [About religion], Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

20. Orlians'kyj, V. S. (2007), Konfliktolohiia [Conflictology], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

21. Platon, (2008), Dialohy [Dialogs], Folio. Kharkiv, Ukraine.

22. Protsiuk, S. (2008), Pro Vasylia Stefanyka, Karla-Hustava Yunha, Volodymyra Vynnychenka, Arkhupa Teslenka, Niku Turbinu [About Vasyl Stefanyk, Karl-Gustave Jung, Volodymyr Vynnychenko, Arkhip Teslenko, Nicka Turbina], Hrani-T, Kyiv, Ukraine.

23. Russo, Zh.-Zh. (2001), Pro suspil'nu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava [On a social agreement, or principles of political law], Port-Royal, Kyiv, Ukraine.

24. Dahrendorf, R. (2002), Sovremennyj sotsyal'nyj konflikt. Ocherk polytyky svobody [Contemporary social conflict. Essay on the policy of freedom], Moscow, Russia.

25. Steklov, Yu. (1922), Karl Marks, joho zhyttia j diial'nist' [Karl Marx, his life and work], Ukrain's'ko-amerykans'ke vydavnytstvo "Kosmos", Kharkiv, Ukraine.

26. Protsiuk, S. (2008), Pro Vasylia Stefanyka, Karla-Hustava Yunha, Volodymyra Vynnychenka, Arkhupa Teslenka, Niku Turbinu [About Vasyl Stefanyk, Karl-Gustave Jung, Volodymyr Vynnychenko, Arkhip Teslenko, Nicka Turbina], Hrani-T, Kyiv, Ukraine.

27. Bazhan, M. (1974—1985), Ukrain's'ka radians'ka entsyklopediia [Ukrainian Soviet Encyclopedia: 12 volumes], Holovna redaktsiia URE, Kyiv, Ukraine.

28. Frejd, Z. (1998), Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

29. Yuriij, M.F. (2006), Politolohiia [Politicalology], Dakor, KNT, Kyiv, Ukraine.

30. Parsons, T. (1966), The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, USA.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2017 р.